INST. G
№ 98

WIKTOR ORMICKI

Miasta w województwie białostockim

(Les villes de la voïevodie de Białystok)

ODBITKA Z „WIADOMOŚCI GEOGRAFICZNYCH" NR. 2.
KRAKÓW 1938.

28

Bibl. Nauk Przyrodniczyc

BIBLIOTEKA
INST. GEOGR. U. J.

WIKTOR ORMICKI.

Miasta w województwie białostockim

(Les villes de la voïevodie de Białystok).

Ludność miejska województwa białostockiego, licząca według spisu z 1931 r. 396.728 mieszkańców, t. j. 24,13% ogółu zaludnienia zamieszkuje 49 miast[1]). Za wyjątkiem dwóch (Stawiski, Sokoły) wszystkie wykazują rozwój. Większość stanowią skupienia o zaludnieniu 2000—5000 mieszkańców. Ludniejszych osad miejskich zanotowano w r. 1931 siedemnaście, mniejszych pięć.

I. Chaotycznie na pierwszy rzut oka rozmieszczone miasta można zestawić w pewien schemat (mapa 1), tłomaczący się w równej mierze wpływami ukształtowania pionowego i nawodnienia jak przebiegiem procesów historycznych oraz współczesną działalnością człowieka. W ramach schematu, ujmującego geometrycznie miasta, wyróżniają się 3 typy rozmieszczenia względnie ugrupowania. Na naczelnym miejscu wymienić należy **układ łańcuchowy (A).** Nawiązuje on do właściwości fizjograficznych (jak budowa orograficzna, sieć rzeczna, rozmieszczenie i występowanie teras, obszarów bagnistych, zwartych kompleksów leśnych itd.) i uwzględnia wiążąco-dzielącą rolę sieci rzecznej w odniesieniu do wysoczyzn Podlasia i pojezierza. Niemniej ciekawie zarysowują się **skupienia osiedli miejskich (B),** warunkowane przede wszystkim morfograficznie (daleko posunięta równinność), a zawdzięczające swe istnienie czynnikom już to historycznie przebrzmiałym (np. fakt położenia na szlakach ekspansji historycznej, traktach komunikacji wewnętrznej, siedziba włości) już też współczesnym (gospodarcze, kulturalne, polityczne, komunikacyjne, militarne itp.). Szczególny typ reprezentują **odosobnione miasta (C),** których istnienie i rozwój zespolone są nierozerwalnie z energią potencjalną położenia.

Typ układu łańcuchowego powtarza się czterokrotnie. Dwom łańcuchom północnym (zewnętrzny, wewnętrzny) odpowiadają dwa południowe (zachodni — nadbużański, wschodni — białowiesko-świsłocki).

A. Łańcuch północny zewnętrzny obejmuje miasta Kolno, Stawiski, Jedwabne, Szczuczyn, Grajewo, Rajgród, Au-

[1]) Według podziału administracyjnego z dnia 1. IV. 1932.

gustów, Suwałki [1]) i Sejny z przedłużeniem ku zachodowi na Chorzele, ku wschodowi na Łozdzieje i Kalwarię. Wśród wymienionych miast zarysowują się z uwagi na ich wielkość i dynamikę rozwoju ludności 2 grupy: **wschodnia**, obejmująca Augustów, Suwałki i Sejny, oraz **zachodnia** na którą składają się wszystkie miasta pozostałe.

Miasta grupy wschodniej charakteryzuje wysoki rzeczywisty przyrost zaludnienia, napływ ludności z poza granic miejskich [2]) (imigracja), niedostateczny ruch budowlany jako też pogorszenie warunków mieszkaniowych w minionym dziesięcioleciu. Stosunkowo korzystnie rozwija się Augustów. Prawie dwa razy ludniejsze Suwałki wykazały mimo 40% słabszej niż w Augustowie imigracji, wydatny wzrost gęstości zamieszkania na skutek słabego ruchu budowlanego. Najprzykrzej ułożyły się stosunki w Sejnach, gdzie zanotowano dotkliwe pogorszenie warunków mieszkaniowych. Inwestycje budowlane pozostały znacznie poniżej poziomu nieodzownego dla zaspokojenia głodu mieszkaniowego ludności zwiększającej się jedynie w drodze przyrostu naturalnego (średnia roczna kwota imigracji 0,039% przeciętnego zaludnienia). Grupa zachodnia odznacza się na ogół słabym przyrostem rzeczywistym ludności, stosunkowo ożywionym ruchem budowlanym oraz wyraźną poprawą warunków mieszkaniowych. Za wyjątkiem Jedwabnego i Grajewa wszystkie miasta tracą część przyrostu naturalnego w drodze emigracji wewnętrznej. Pewne odchylenia od zasadniczej linii dostrzeżono w mieście Stawiski, dotkniętym depopulacją. Wyjątkowo wysoki przyrost ludności w Jedwabnem położyć należy na karb nieznanych przyczyn. W Grajewie o ledwie zarysowanej imigracji wchodzi w grę położenie przygraniczne. W dziedzinie budownictwa mieszkalnego zasługuje na wzmiankę poważny spadek liczby zabudowań mieszkalnych w Szczuczynie (pożar), który łącznie ze wzrostem zaludnienia znalazł wyraz w pogorszeniu warunków mieszkalnych. Analogiczne zjawisko na skutek niewystarczającego budownictwa obserwowano w Grajewie [3]). Natomiast w miasteczku Stawiski za-

[1]) Suwałki należą *sensu stricto* do następnego jeszcze dalej na północ wysuniętego łańcucha miast pojeziernych. W granicach Polski szukać należy dla nich odpowiednika na Pomorzu i Wileńszczyźnie. W bezpośrednim sąsiedztwie analogiczny charakter mają Margrabowa, Gołdap i Wisztyniec.

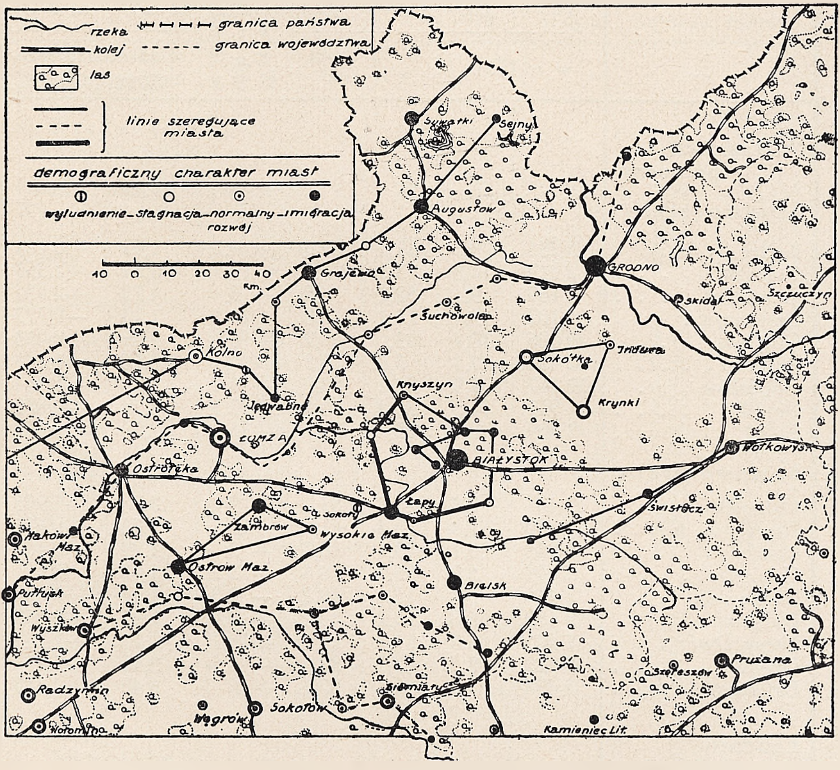
[2]) Metodę, zastosowaną przy ustalaniu demograficznego charakteru miast przedstawiłem wyczerpująco w rozprawie „Granice współczesnej pojemności ludnościowej w województwie krakowskim". (Prace Wydziału Populacyjno-Migracyjnego, Nr. 4). Warszawa, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1937, str. 8—10.

[3]) Powołane do pełnienia takich samych funkcyj Grajewo i Sejny wykazują bardzo zbliżony przebieg w zakresie ruchu ludności (przyrost rzeczywisty, nasilenie imigracji). Ruch budowlany i warunki mieszkaniowe, będące wyrazem inicjatywy i siły gospodarczej kształtują się zgoła odmiennie, co wobec położenia Grajewa przy kolei żelaznej i nad żywa granicą jest zupełnie zrozumiałe.

rysowała się znaczna poprawa warunków mieszkaniowych w wyniku ożywionego budownictwa i depopulacji.

Wśród osiedli miejskich północnego łańcucha zewnętrznego dominuje typ[1]) miejski nad małomiasteczkowym (Jedwabne, Rajgród, Augustów, Sejny).

Łańcuch północny wewnętrzny tworzą miasta Ostrołęka, Nowogród n/N., Łomża, Goniądz, Suchowola, Nowy-

dwór, Grodno i Druskieniki. Znajduje on przedłużenie ku zachodowi przez Rożan, na wschód przez Kowno. Jedną z charakterystyczniejszych cech omawianego łańcuchu jest lokalizacja ludniejszych miast na skrzydłach, mniejszych wewnątrz. W parze z tym reprezentują Ostrołęka, Łomża i Grodno typ miejski. Ze względu na nasilenie i charakter rzeczywistego ruchu ludności wyróżniają się Ostrołęka i Nowogród n/N. na zachodzie, Nowy Dwór, Grodno i Druskieniki na wschodzie jako osiedla chłonące (imigracyjne). Inne miejscowości rozwijają się mniej lub więcej normalnie. Suchowola i Dąbrowa zdradzają tendencje do emigracji,

[1]) Za podstawę wyróżnienia wśród osiedli miejskich typu: wiejskiego, małomiasteczkowego i miejskiego przyjęto gęstość zamieszkania (poniżej 6; 6,1 do 9; więcej aniżeli 9 osób na jeden budynek mieszkalny).

Tablica 1.

Charakter demograficzny i warunki mieszkaniowe.

Miasta i grupy miast	Zaludnienie	Gęstość zamieszk.	Przyrost ludności	Przyrost budynków mieszk.	Wzrost (+) względnie spadek (−) gęstości zamieszk. w latach 1922—1931	Średnie roczne: Rzeczywisty przyrost zaludnienia	Średnie roczne: Emigracja (−) wzgl. imigracja (+) wewn.
	w r. 1931		w % stanu z r. 1921			w odsetkach przeciętnego zaludn.	
A. Łańcuch północny							
a) zewnętrzny							
Kolno	5 285	9,3	17,6	23,3	— 4,1	1,62	—0,401
Stawiski	2 912	10,8	—3,3	8,5	—10,7	—0,34	—2,361
Jedwabne	2 167	9,	52,1	6,8	— 9,	4,13	+2,435
Szczuczyn	5 107	13,1	13,1	—5,8	+20,1	1,23	—0,777
Grajewo	9 036	10,4	23,	15,2	+ 6,1	2,06	+0,053
Rajgród	2 432	7,1	5,8	10,3	— 4,	0,56	—1,447
Augustów	12 147	7,9	38,2	30,2	+ 6,2	3,2	+1,08
Suwałki	21 957	11,5	31,3	6,3	+22,3	2,78	+0,659
Sejny	3 409	8,7	23,	11,7	+35,9	2,06	+0,039
b) wewnętrzny							
Ostrołęka	13 438	9,9	46,7	61,4	— 9	3,8	+1,905
Nowogród n/N. .	2 350	5,8	16,4	41,	—10,7	2,33	+0,635
Łomża	25 065	20,1	13,7	10,3	+ 3	1,29	—0,405
Goniądz	3 449	5,9	15,3	18,6	— 3,2	1,43	—0,5
Suchowola . . .	2 836	5,8	15,5	19,2	— 3,3	1,44	—0,04
Dąbrowa	3 482	5,8	15,2	4,2	+ 9,4	1,42	—0,057
Nowy Dwór . . .	1 605	5,8	31,2	16,	+13,7	2,7	+1,223
Grodno	49 923	12,3	42,2	39,6	+ 1,6	3,48	+1,49
Druskieniki . . .	2 098	3,5	96,	82,1	+ 6	6,48	+4,487
Łańcuch południowy							
a) zachodni							
Brok	2 895	5,9	6,7	22,8	—14,4	0,65	—0,906
Ciechanowiec . .	4 029	6,7	21,1	72,6	—41,7	1,91	—0,22
Drohiczyn	2 309	7,	17,1	15,	+ 2,9	1,58	—0,55
Siemiatycze . . .	6 816	7,3	20,4	20,4	— 1,3	1,85	—0,28
Mielnik	1 389	5,4	27,1	36,3	— 8,4	2,4	+0,27
Brańsk	4 204	7,7	12,4	10,3	+ 2,6	1,17	—0,95
Boćki	2 165	5,6	25,8	26,3	0,0	2,26	+0,13
Kleszczele	2 029	5,2	35,3	20,	+15,5	3,08	+0,95
b) wschodni							
Narew	1 301	6,1	35,2	23,	+10,9	2,99	+0,86
Swisłocz	3 731	7,5	27,1	38,9	— 8,5	2,39	+0,207
Wołkowysk . .	15 163	7,4	22,2	77,	−23,7	2	—0,182

Miasta i grupy miast	Zaludnienie	Gęstość zamieszk.	Przyrost ludności	Przyrost budynków mieszk.	Wzrost (+) względnie spadek (—) gęstości zamieszk. w latach 1922—1931	Średnie roczne: Rzeczywisty przyrost zaludnienia	Średnie roczne: Emigracja (—) względn. imigracja (+) wewn.
	w r. 1931		w % stanu z r. 1921			w odsetkach przeciętnego zaludn.	
B. Skupienia:							
a) Wschodnio-mazowieckie							
Ostrów Mazow. .	17 611	9,1	22,1	37,1	—10,7	1,99	+0,234
Wysokie Mazow. .	3 977	9,3	12,5	25,6	— 7,9	1,18	— 0,481
Zambrów	7 343	13,4	20,7	12,1	+ 6,3	1,88	+0,185
Sokoły	2 028	7,1	—8,6	4,3	—11,2	—0,97	— 2,631
b) Białostockie							
Knyszyn	4 123	6,4	16,	18,5	— 3,	1,49	—0,44
Tykocin	3 290	7,3	9,6	14,7	— 3,9	0,92	—0,741
Łapy	6 674	10,	62,7	56,5	+ 4,1	4,77	+3,101
Suraż	1 379	5,4	12,5	21,7	— 5,2	1,18	—0,75
Zabłudów	3 158	6,	10,1	6,	+ 3,4	0,96	—0,973
Choroszcz	2 905	7,8	21,	8,6	+11,4	1,9	—0,03
Starosielce . . .	3 364	8,3	38,9	47,4	— 4,5	3,26	+1,33
Wasilków	4 801	5,8	31,6	15,8	+ 7,4	2,73	+0,797
Supraśl	2 965	9,8	27,8	14,6	+12,6	2,44	+0,51
Białystok	91 335	11,5	18,9	32,9	—10,8	1,72	+0,84
c) Sokólskie							
Sokółka	6 382	6,9	4,4	5,6	0,0	0,438	—1,039
Indura	2 650	7,3	14,3	7,2	+ 5,7	1,33	—0,66
Krynki	5 789	6,9	11,	13,5	— 2,8	1,04	—0,95
Odelsk	1 373	4,4	3,1	6,6	— 4,3	0,307	—1,17
C. Miasta odosobnione							
Bielsk Podlaski .	7 029	7,1	47,	52,1	— 2,7	3,81	+1,68
Skidel	3 814	6,2	27,2	59,1	—20,9	2,89	+0,397

która silniej zaznacza się w Łomży i Goniądzu. Ruch budowlany zatoczył szersze kręgi na zachodzie. W Ostrołęce, Nowogrodzie n/N., w Goniądzu i w Suchowoli stosunki mieszkaniowe doznały poprawy. Interpretacja zmian gęstości zamieszkania w Łomży napotyka na duże trudności z powodu wyjątkowo wysokiej średniej liczby mieszkańców na budynek mieszkalny. Wobec przewagi piętrowego budownictwa czynszowego liczyć się należy raczej z dalszą rozbudową wielorodzinnych budynków mieszkalnych, aniżeli z pogorszeniem warunków mieszkaniowych. Za tego rodzaju

interpretacją przemawia m. i. istnienie prądu emigracyjnego z miasta.

Inaczej ułożyły się stosunki w Dąbrowie i w miastach na wschód od niej. Wszystkie wykazały wzrost gęstości zamieszkania, chociaż z powodu różnych przyczyn. W Nowym Dworze, Grodnie i Druskienikach ruch budowlany niedotrzymał kroku przyrostowi zaludnienia, przeciwnie aniżeli w Dąbrowie, gdzie wyjątkowo słaby przyrost ludności okazał się za wysoki w stosunku do lokalnych możliwości budowlanych. Pod tym właśnie względem zachodzi ciekawa i uwagi godna różnica między Dąbrową a Suchowolą. Oba miasteczka mają aż do szczegółów identyczne oblicze demograficzne, różnią się natomiast gospodarczo. Analiza ruchu budowlanego na tle wędrówek wewnętrznych zdaje się uzasadniać przypuszczenie, iż w Suchowoli prądy emigracyjne znajdują się w zaniku, w Dąbrowie zaś w początkach.

Łańcuch południowy zachodni czyli nadbużański obejmuje miasta Brok, Ciechanowiec, Drohiczyn, Siemiatycze, Mielnik oraz Brańsk, Boćki i Kleszczale. Ku zachodowi znajduje on przedłużenie na Wyszków, na południowym wschodzie opiera się o Brześć n/B. Łańcuch ten posiada w Ciechanowcu punkt zwornikowy, przeprowadzający z linii Bugu na rygiel Nurca. Wszystkie osady należą do małych; żadna nie przekracza 5000 mieszkańców. Ciechanowiec, Brańsk, Drohiczyn i Siemiatycze reprezentują typ małomiasteczkowy. Ruch ludności zyskuje na natężeniu w kierunku wschodnim przy czym miasteczka rygla nureckiego wiodą prym. Położony na zachodzie Brok nieznacznie tylko zwiększył zaludnienie, ulegając rywalizacji Małkini i sąsiedniego Ostrowa Mazowieckiego. Wysoki przyrost ludności w Ciechanowcu pozostaje w związku z jego kluczowym położeniem. Drohiczyn, Siemiatycze i Mielnik na linii Bugu zwiększyły swe zaludnienie o 17,20 i 27% w stosunku do roku 1921, podczas gdy Brańsk, Boćki i Kleszczale, miasteczka substytucyjne na linii Nurca wykazały przyrost o 12,26 i 35%. Odpływ części przyrostu naturalnego w pięciu zachodnich miasteczkach dochodzi lokalnie średnio rocznie 0,95% przeciętnego zaludnienia nie spadając poniżej 0.22%.

Ruchem budowlano-inwestycyjnym rządzą inne prawidła. Dość ożywiony w Broku osiąga maksimum w Ciechanowcu. Miasteczka nadbużańskie, które ustępowały nureckim na polu ruchu ludności tu wysuwają się na czoło. W związku z tym wszystkie miasta z Ciechanowcem i Brokiem łącznie notują polepszenie warunków mieszkaniowych (wyjątek stanowi Drohiczyn), gdy osady rygla nureckiego nie zaspokoiły głodu mieszkaniowego. Niezwykłe nasilenie wykazał ruch budowlany w Ciechanowcu. Zaludnienie tego miasteczka podniosło się w latach 1921 do 1931 o 20%, liczba budynków mieszkalnych o 72%. Gęstość zamieszkania spadła o 41,7%.

Łańcuch południowy wschodni — białowiesko-swisłocki liczy trzy miasta: Narew, Swisłocz i Wołkowysk. Ku południowemu zachodowi wiąże się przez Bielsk Podlaski z zachodnią częścią łańcucha południowego, ku wschodowi znajduje przedłużenie przez Zelwę na Słonim. Ze względu na gęstość zamieszkania wszystkie trzy miejscowości zaliczyć należy do typu małomiasteczkowego, chociaż Wołkowysk jest znacznie ludniejszy od dwóch pozostałych. Tym niemniej właśnie małomiasteczkowy charakter osady winić należy o emigracje ludności, nie znajdującej możliwości zarobkowych, gdy równocześnie Narew i Swisłocz raptownie podnoszą swe zaludnienie także w drodze imigracji. Rzeczywisty przyrost ludności słabnie tutaj ku wschodowi (odwrotnie jak w zachodniej części łańcucha południowego), wzmaga się natomiast przyrost budynków mieszkalnych. Stąd w Narwi pogorszenie warunków mieszkaniowych, a w Swisłoczy i Wołkowysku zmiana na lepsze.

B. Skupienia osiedli miejskich. Prócz układu łańcuchowego dużą rolę grają skupienia osiedli miejskich. Pojawiają się one w osi podłużnej omawianego obszaru i są zorientowane w kierunku północno-wschodnim. Wyróżniono ich trzy: **wschodnio-mazowieckie,** obejmujące cztery miasta, **białostockie,** na które składa się 10 osad miejskich i **sokólskie** zawierające również cztery miasteczka.

Skupienie wschodnio-mazowieckie tworzą: Ostrów Mazowiecki, Wysokie Mazowieckie, Zambrów i Sokoły. Dwa zachodnie, t. j. Ostrów Mazowiecki i Zambrów o typie miejskim mają charakter imigracyjny. Podniosły one stan ludności z górą 20%. O odmienności struktury gospodarczej świadczą nie tylko różnice w gęstości zamieszkania, ale i przyrost budynków mieszkalnych (tabl. 1). Traktując (z tytułu dużej gęstości zamieszkania) [1]) najostrożniej daty tyczące Zambrowa, trudno przypuścić ażeby jako 7000 miasto w silniejszym stopniu budował się wzwyż aniżeli 18.000 Ostrów. Tak więc różnica w przyroście budynków mieszkalnych nie świadczy pomyślnie o gospodarczym stanie miasta, tym więcej, że w porównaniu z Ostrowem napływ imigrantów był o $1/5$ słabszy.

Wysokie Mazowieckie i Sokoły należą mimo różnic w gęstości zamieszkania do miast upadających. Zaludnienie Wysokiego zwiększyło się nieznacznie ponad limit ludności stagnującej (10,9% rzeczywistego przyrostu w okresie 10-cio letnim), w Sokołach zaś efektywnie spadło. Średnią roczną emigrację wewnętrzną oblicza się dla Wysokiego Mazowieckiego na 0,48%, dla Sokołów na 2,63% przeciętnego zaludnienia. O ile odnośnie Zambrowa i Wysokiego wchodzi według wszelkiego prawdopodobieństwa w grę odległe położenie w stosunku do kolei żelaznej, o tyle Sokoły zdają się ule-

---

[1]) Porównaj uwagi poczynione w dyskusji nad Łomżą.

gać rywalizacji silnie rozwijających się w bezpośrednim sąsiedztwie Łap.

Skupienie białostockie obejmuje miasta: Knyszyn, Tykocin, Łapy, Suraż, Zabłudów, Choroszcz, Starosielce, Wasilków, Supraśl i Białystok. Wymienione osady grupują się w dwóch koncentrycznie Białystok otaczających półpierścieniach, z których pierwszy **zewnętrzny**, odleglejszy, wyciągnął się wzdłuż Narwi i jej północnych dopływów: Jaskranki (Knyszyn) i Rudni (Zabłudów), drugi **wewnętrzny** opasuje samo miasto.

Półpierścień zewnętrzny wyznaczają Knyszyn, Tykocin, Łapy, Suraż i Zabłudów; w skład **wewnętrznego** wchodzą: Starosielce, Choroszcz, Wasilków i Supraśl. Gospodarcze wpływy bijące z Białegostoku nie przeszły bez echa. Białystok wycisnął w sferze swego bezpośredniego wpływu wyraziste piętno na kształtowaniu i przebiegach procesów zarówno gospodarczych, jak ludnościowych. Półpierścień zewnętrzny jest terenem słabego przyrostu zaludnienia, cechuje go silny odpływ ludności — przy stosunkowo dużych inwestycjach budowlanych. Przeważa poprawa warunków mieszkaniowych. Rzeczywisty przyrost zaludnienia waha się od 9,6% (w stosunku do zaludnienia z r. 1921) do 16% względnie 62,7% w Knyszynie i Łapach. Wyjątkowo silny rozwój zaludnienia w Łapach pozostaje w związku z rozbudową ważnego węzła komunikacji żelaznej. Centralne położenie Łap w półpierścieniu zewnętrznym przemawia za rozbiciem go na trzy odcinki. **Skrzydło północno-zachodnie** (Knyszyn, Tykocin) o charakterze małomiasteczkowym zdradza lekką poprawę warunków mieszkaniowych; spada ona w Tykocinie na karb stagnującego, w Knyszynie natomiast normalnie się rozwijającego zaludnienia przy średniej rocznej emigracji wewnętrznej o 0,44% (Knyszyn) i 0,74% (Tykocin) przeciętnego zaludnienia. Ruch budowlany intensywniejszy w Tykocinie. **Skrzydło południowo-wschodnie** (Suraż, Zabłudów) zdradza typ wiejski, stagnację w rozwoju zaludnienia i wysoką emigrację. Jednakowoż pomiędzy oboma miejscowościami zarysowują się poważne różnice gospodarcze. W Zabłudowie zanotowano słabszy rzeczywisty przyrost ludności, silniejszą emigrację, mniejszy ruch budowlany i pogorszenie warunków mieszkaniowych. W Surażu natomiast obserwowano wyższy przyrost rzeczywisty ludności przy słabszej emigracji, a czterokrotnie silniejszym ruchu budowlanym. Zupełnie inny charakter mają Łapy, nieduża osada typu miejskiego. Wyjątkowo silnie zgęszczona ludność wzrosła w minionym 10-leciu o z górą 60%, rozwijając na szeroką skalę zakrojony ruch budowlany. Porównanie układu analizowanych elementów ruchu demograficznego i budowlanego w Tykocinie i w Surażu, jako miejscowościach sąsiadujących z Łapami, między sobą a w przeciwstawieniu do miast leżących na skrzydłach

unaocznia podobieństwo pod względem kształtowania się rzeczywistego przyrostu zaludnienia, emigracji, budownictwa i poprawy warunków mieszkaniowych. Zjawiska tego niepodobna traktować inaczej, aniżeli jako wyraz atrakcyjnej siły Łap z tym, że żywszy ruch budowlany w Surażu tłomaczy się nie tylko jego bliższym w stosunku do Łap położeniem, ale i letniskowym charakterem miejscowości.

W obrębie **półpierścienia wewnętrznego** rzeczywisty przyrost ludności podnosi się. Nie spadając nigdzie niżej 21% (w stosunku do r. 1921, Choroszcz) dochodzi w Starosielcach 38,9%. Za wyjątkiem niezupełnie demograficznie wykrystalizowanej Choroszczy (średnio rocznie emigruje 0,03% przeciętnego zaludnienia) wszystkie miejscowości mają charakter imigracyjny. Natężenie imigracji wewnętrznej słabnie z odległością od Białegostoku, który średnio rocznie adsorbuje 0,84% przeciętnego zaludnienia. Wahnienie w nasileniu imigracji między Białymstokiem a Starosielcami utrzymuje się w granicach podyktowanych zróżnicowaniem renty gruntowej i mieszkaniowej, a nieduża odległość Starosielc ułatwia codzienne dochodzenie do białostockich warsztatów pracy. Tymi względami tłomaczy się także ożywiony ruch budowlany, który mimo najwyższego przyrostu ludności spowodował lekką poprawę warunków mieszkaniowych. Inwestycje budowlane w Choroszczy, Supraślu i Wasilkowie nie zaspokoiły potrzeb narastającego zaludnienia. W Choroszczy i Supraślu gęstość zamieszkania wzrosła o 10%, w Wasilkowie o 7%. Na skutek niedostatecznego budownictwa Supraśl zmienił charakter z małomiasteczkowego (w sensie gęstości zamieszkania) na miejski. Objawu tego za dodatni żadną miarą uznać nie można.

Przykładem odwrotnego układu stosunków jest Białystok, gdzie zanotowano wydatny spadek gęstości zamieszkania.

Skupienie sokólskie [1]) składa się z miast: Sokółka, Indura, Krynki i Odelsk. Charakteryzuje je stagnujące zaludnienie przy skromnym, acz lokalne potrzeby zaspakajającym ruchu budowlanym. Nader ostro zaznacza się związek między natężeniem emigracji a ruchu budowlanego. Wysoka emigracja daje świadectwo sile wpływów dwóch ośrodków chłonących, t. j. Grodna z jednej, Białegostoku z drugiej strony.

C. Miasta odosobnione nie mieszczą się ani geometrycz-

---

[1]) Z punktu widzenia wojskowo-geograficznego zauważyć należy, że miasta Indura, Odelsk i Krynki składają się na łańcuch wschodni — nadniemeński. Położona w połowie drogi Białystok—Grodno, Sokółka reprezentuje człon pośredni, wiążący skupienie białostockie z łańcuchem nadniemeńskim, względnie północnym wewnętrznym i spełnia rolę ważnego punktu rokadowego i zwornikowego tym więcej, że panuje nad wyżyną, zamykając przejście przez dział wód. Podobny charakter jest udziałem Krynek, które ryglują dostęp z doliny Niemna w dolinę Supraśli i Narwi.

nie, ani pod względem natężenia badanych procesów w żadnym z przedstawionych układów. Jednym z nich jest **Bielsk Podlaski**; oparty o Białą (dopływ Narwi) panuje on nad ważnym węzłem dróg bitych w przedpolu niecki mazowieckiej. Wzmiankowane walory położenia zarysowują się szczególnie wyraziście w oświetleniu militarno-geograficznym. Jako węzeł drogowy broni Bielsk pospołu z łańcuchem białowiesko-świstockim wyjścia z puszczy białowieskiej i przeprawy przez Narew po ewentualnej utracie skupienia białostockiego. Równocześnie zapewnia on należytą organizację linii Bugu i Nurca. W kierunku zachodnim zamyka przejście między Narwią a Nurcem, tym samym zaś dostęp do niecki mazowieckiej. Bielsk niewątpliwie silnie działaniami wojennymi nadwerężony podniósł swe zaludnienie o 47% (w stosunku do 1921 r.), zwiększając je w drodze chłonięcia imigrantów średnio rocznie o 1,68% przeciętnego zaludnienia. Silnemu przyrostowi ludności dotrzymał kroku równie intensywny ruch budowlany. Dokonana poprawa warunków mieszkaniowych rzuca światło na rozmiar inwestycyj budowlanych i dodatnio świadczy o lokalnym gospodarstwie społecznym. Wzmiankowane okoliczności t. zn. duży przyrost ludności, silna imigracja i na szeroką skalę rozwinięty ruch budowlany przemawiają za przyznaniem Bielskowi Podlaskiemu — niezależnie od indywidualnych cech położenia geograficznego — samodzielnego stanowiska.

Odrębność **Skidla** oparto na nieco innych przesłankach. Położony w dolinie Kotry po prawym brzegu Niemna, a we wschodnim przedpolu Grodna jest typowym miastem nizinnym o charakterze tranzytowo-handlowym. W minionym dziesięcioleciu wykazał wysoki przyrost zaludnienia i bardzo ożywiony ruch budowlany przy lekkiej imigracji. Poprawa warunków mieszkaniowych zaznaczyła się tutaj w sposób niezwykle wyraźny (20,9% stanu z r. 1921).

II. Ogólnie należy stwierdzić, iż rzeczywisty przyrost zaludnienia w województwie białostockim zatoczył szersze kręgi na wsi aniżeli w mieście. Wyrazem nierównomierności przyrostu ludności wiejskiej a miejskiej jest lekko zarysowany (procentowy) spadek zaludnienia miejskiego [1]). Rzecz inna, iż względnie wysoki odsetek ludności miejskiej stawia białostockie w rzędzie województw średnio umiastowionych.

Mimo to zachodzi w wojew. białostockim możliwość, a nawet w związku ze słabym uprzemysłowieniem i niskim stanem rolnictwa prawdopodobieństwo zachwiania równowagi między zaludnieniem miast a wsi. Za dostatecznie wczesnym wdrożeniem przewidującej działalności zapobiegaw-

---

[1]) W 1921 roku stanowiła ludność miejska 24,56% ogółu zaludnienia, w 1931 roku obniżył się jej udział do 24,13%. Dla porównania podaję odsetki ludności miejskiej w obu latach spisowych dla Polski (25,71 i 27,2), wojew. poleskiego (14,67 i 13,16), krakowskiego (24,78 i 25,97) oraz poznańskiego (34,83 i 40,10).

czej[1]) przemawiają nie tylko względy gospodarcze i socjalne jak niebezpieczeństwo nadmiernego w stosunku do możliwości zarobkowych skupienia ludności na ograniczonej powierzchni lub katastrofalny stan hygieniczno-sanitarny większości miast i miasteczek, ale nakazy polityki populacyjnej, nad którymi nie można i nie wolno przejść do porządku.

---

[1]) Najskuteczniejszą tamą przeciw imigracji do miast jest powołanie do życia warsztatów pracy przemysłowo-rękodzielniczej poza miastem, t. j. na wsi. Zresztą także i z innych niemniej doniosłych względów (obronność państwa) zasługuje p r o b l e m d e k o n c e n t r a c j i p r z e m y s ł u na uwagę i realizację.

DRUKARNIA „ORBIS" KRAKÓW